

CSABA LÁSZLÓ

Csaba László a Kopint-Datorg Rt. tudományos tanácsadója, a Külkereskedelmi Főiskola c. tanára.

A nemzetközi pénzügyi szervezetek és a keleteurópai rendszerátalakító politika

A szerző összehasonlító jelleggel vizsgálja azt a kérdést, hogy mennyire volt releváns a Nemzetközi Valutaalap (IMF) gazdaságfelfogása a kelet és a közép-európai rendszerátalakító országok gazdaságpolitikája számára. Bemutatja e felfogás jelentős önfejlődését. Ugyanakkor bizonyítja, hogy e megközelítések még szélső esetekben is csak alárendelt szerepet játszottak egyegy ország és időszak gazdaságirányítási gyakorlatának alakításában. Az írás - a hivatalos kiadványokra támaszkodva - azt is megvizsgálja: valóban a monetarista felfogás egyoldalú túlsúlya vagy a fizetésimérlegtöbbletek kikényszerítése szabta kalodába kívánja-e zárni a Világbank és a Valutaalap térségünk gazdaságait.²

A rendszerváltás első ötéves tervidőszakának lezárultával egyre erősebb a kiábrándultság érzése. A térségben mind többen osztják azt a felfogást, hogy a rendszerek radikális átalakítását célzó elképzelések alapjaiban voltak elhibázottak (KÖVES [1994]). Mások szerint a térségben olyan mély gyökeret eresztett a szocialista rendszer, a társadalmak oly mélyen azonosultak az elmúlt évtizedek érdekérvényesítési és szokásrendjével, hogy azok meghaladása hosszabb távon sem lehetséges. Ezért 1993 és 1994 politikai fordulataiban sem pusztán a politikai inga szokásos visszalengését kell látni (TAMÁS [1994]). Némelyek még azt a következtetést is levonják, hogy a rendszerváltás kevésbé fejlett országokban objektíve lehetetlen (FARKAS [1994]) és így már maga a célkitűzés is értelmetlen volt.

A nemzetközi pénzügyi közösség sem sokkal elégedettebb. A rendszerváltó országok rendkívüli növekedési és világkereskedelmi lehetőségeit bemutató korai elemzésekkel és előrejelzésekkel (COLLINS-RODRIK [1991]) ellentétben a keleteurópai térség két évtizede tartó világgazdasági térszűkítése nemhogy gyengült volna, de erősödött. Ez a kereskedelmi és a tőkeáramlásokra egyaránt igaz. Az egykori béketábor nem vált a mesés Keletté. Lengyelország csak ötévi kemény tárgyalások után tudott 1994 szeptemberében megállapodni a magánhitelezők Londoni Klubjával. Bulgária is csak 1994 októberére ért el jelentősebb adósságkönnyítést. Az immár informálisan a G7 találkozóira is meghívást nyert Oroszországot is brutális nyíltsággal tették helyre akkor, amikor Alekszandr Sohin, az akkori gazdasági ügyekért felelős miniszterelnökhelyettes kemény fellépéssel többéves adósságátütemezést igényelt, más országok precedensére hivatkozva (BERGER-VERNYIKOV [1994]). Észtország, Csehország és Lengyelország részleges kivételével minden posztoszocialista ország viszonya feszültté vált a nemzetközi pénzügyi világgal. A különbség jórészt csak abban áll, hogy a magán,¹ a kormányzati hitelezői/befektetői kör érintette inkább, vagy mind a kettő.

Ez az áttekintés e kérdéskörnek csak egy szeletét vizsgálja, oknyomozó jelleggel. Egyrészt a *Nemzetközi Valutaalap* (kisebbrészt a Világbank) *szerepét* elemzi. Másrészt az adott korlátok közt a gazdaságpolitikának és a gazdasági gyakorlatnak csak az egyik szeletét jelentő *rendszerváltó politikát* emeli ki. Általában több országra érvényes összefüggéseket próbálunk föltárni, s írásunk nem fedi át a részint a jegybankban, részint a washingtoni iktreknél készült számtalan elemzést, amelyek egyegy projekt, ágazati vagy épp szerkezetkiigazító program, illetve készenlétihitelmegállapodás történetét taglalják. A vizsgálat tárgya ehelyett az, hogy *mennyire volt releváns az IMF gazdaságfilozófiája és az ennek nyomán született ajánlások, valamint a szervezet folyamatbefolyásoló képessége a térségben kialakult gazdaságpolitikai döntéshozatali gyakorlat szempontjából.*

Ismeretes módon épp ez, a gazdaságpolitikai szuverenitás féltése volt a szocialista korszakban az IMFtagsággal szembeni leglényegesebb ellenérv. Ezt a finanszírozási kényszer felismerése csak taktikailag módosította, érdemben nem befolyásolta (FEKETE [1980]). A kilencvenes évek közepén a magyar kormány autonóm módon kimunkálandó középtávú gazdaságpolitikájának *jellegét, megalapozhatóságát* ismét közvetlenül érinti az, hogy *miként ért szót az IMF-el*. Az 1994. júliusi kormányalakításkor, valamint a madridi IMFközgyűlést kísérő találkozók során a két fél között érzékelhető összhanghiány mutatkozott. Az eredetileg már 1995 januárjától szükségesnek vélt, kiterjesztett (hároméves) szerkezetátalakító megállapodás az IMF vezérigazgatójának budapesti látogatását követően immár végleg lekerült a napirendről.

A Valutaalappal kialakult tartós szót nem értést nem érdemes - a devizatartalékok kielégítő szintjére hivatkozva - a szőnyeg alá söpörni. A devizatartalék forrása térségünkben sehol sem a fizetési mérleg többlete, hanem a - Magyarország esetében már harmadik éve - romló feltételű, a hitelező ország pénzügyi kamatszintjét (a kormányok forrásköltségét) többszörösen meghaladó áron beszerzett új hitel. Ezzel két baj is van:

a) nem látható, hogy a forrásbevonás rohamosan bővülő exportkapacitások fejlesztését szolgálná, s hogy akár Csehország vagy Lengyelország - a koreai és tajvani mintát követve - egyszerűen kinőné adósságát.² Tipikusnak a hazai példa mondható, ahol a forrásbevonás végső soron *működési veszteségeket és gazdasági reálteljesítménnyel alá nem támasztott mérvű transzferkifizetéseket* (közalkalmazotti és nyugdíjtörvény, bank és adóskonszolidáció, a mezőgazdaság számtalan veszteségének ellentételezése, energiaártámogatások) *finanszíroz* - az államháztartás közvetítésével;

b) a folyamatos továbbgörgetés lehetősége gyakorta *irracionális bizalmi tényezők* meglétén vagy hiányán alapul. 1982-1983ban és 1989ben már látható volt, hogy - még a magyar gazdaság makromutatóinak viszonylag kielégítő alakulása mellett is - előfordulhat: a bizalmi tőke elillan, térségkockázati, politikai vagy hangulati megfontolások miatt. A máskor normálisnak - business as usual - tekinthető adóssággörgetés bizony fönnakadhat a bizalomhiány küszöbén. Ekkor kemény - és persze rögtönzött - megszorítások kényszerülnek (majd) ki. Az ország makromutatóinak alakulása már 1992 júliusában a hároméves IMF-megállapodás fölfüggesztésére vezetett. Az 1993. szeptemberi egyéves készenléti hitel papíron maradt, abból valójában egyetlen centet se lehetett lehívni. 1994ben újabb megállapodás - a tervek ellenére - nem jött létre, s az 1995ös új tőkebevonást is eredményező megállapodás esélye legalábbis kétséges. A magyar makromutatók alakulása a nemzetközi pénzügyi körök bevett - és a magyar fél által nem befolyásolható - értékítélete szerint tehát 1992-1995 közt aggasztóan alakul. Ezért egy hitelezői irányváltás avagy a küszöbérték

jelentős emelkedése váratlanul legföljebb a felkészületlenek számára lenne (lesz majd) mondható, objektíve aligha.

1995-1997 közt tehát igen valószínűvé válik az, hogy a *magyar gazdaságpolitika tengelyébe ismét az IMF-el való kapcsolat kerül, s ebből vezethető majd le minden más intézkedés*. Ezért különösen időszerű és hasznos lehet - válságmegelőző felkészülés gyanánt - az IMF rendszerváltással kapcsolatos gondolati és tapasztalati anyagába történő bepillantás.

A kezdeti egymásra lelés zökkenői

Hogy került az IMF a rendszerváltás asztalához, ráadásul mindjárt az asztalfőre? Nos, mondhatni úgy, mint Pilátus a krédóba.

Az IMF és a Világbank kezdetől fogva bizonyos szerepvisszavonással küzd. Ez igaz általában és szűkebb témánkra is. Az első mozzanatra Keynest szokták idézni, aki a szállóige szerint a következőképpen válaszolt a Bretton Woodsban létrehozott két szellemi gyermeke közti különbség mibenlétét firtató kérdésekre: tudják, az IMF lényegében egy bank, az IBRD pedig egy fejlesztési alap.

Köteteket írtak a két intézmény konfliktusos viszonyáról és természetes hatásköri torzalkodásairól (mindig szívesen léptek át a másik területére). Az első 35 évben, de különösen Robert McNamara elnökségétől kezdve a Világbank saját szerepét elsősorban a fejlődők szószólójaként alakította ki. A hosszú távú, lassú megtérülésű, a külső gazdaságosságot növelő, közhasznú javakat előállító befektetések sorának támogatása és az effajta tevékenység kiterjesztése került a pénzügyi tevékenységének középpontjába. Eközben a hatvanas és a hetvenes évtized közgazdaságtanában végbement monetarista ellenforradalom Milton Friedman 1974. évi Nobel-díjával már formálisan is áttörte a gátat. Ebben az általános közegben a Világbank egyre inkább a kváziszocialista tervezési és etatista megközelítések muzeális értékű képviselőjévé vált - a pénzügyi és elméleti körök jó részének szemében. Eközben a fizetési mérlegek átmeneti egyensúlyzavarainak kiigazítására létrehozott IMF befolyása nőttön nőtt. Az importhelyettesítő iparosítás, az öntörvényű fejlődés stratégiája, a disequilibriumelméletekből építkező egyenlőtlen, de gyorsított fejlesztés koncepciói szükségképp vezettek el a világméretű pénzügyi egyensúlyhiány kialakulásához, amit a két olajárrobbanás csak súlyosbított (BOTOS [1987]), LANTOS-LŐRINCZÉ [1993]). E kérdés globális kezelésére eleve csak az IMF lehetett felkészülve. S bár mind jogosítványai, mind szempontjai meglehetősen szűknek bizonyultak az 1982ben a mexikói csóddal elindult nemzetközi adósságválság kezelésére, reálhatalma ettől kezdve egyre fokozódott. Az adósságkönnyítéseket és a nagy kormányhitelek összehangolt akcióit tartalmazó Baker és Bradytervek közös vonása ugyanis az volt, hogy a könnyítéseket mindig az IMF-el történő előzetes megállapodástól tették függővé. S ennek már szinte kikerülhetetlen következményeként a magánhitelezők is ugyanebbe a sorba álltak be, az IMF és a kormányok mögé. A nyolcvanas évek végére *általánossá vált az, hogy egyetlen más szervezettel* (például az OECDvel, a Világbankkal, az Európai Közösséggel, a magánhitelezők klubjával), *sőt jelentősebb magánhitelezőkkel sem lehet az IMF háta mögött és ellenében megegyezésre jutni*. Utóbbit ugyan sokat, sokféle megfontolásból és módszerrel javasolták - az új világgazdasági rend ENSZbeli híveitől az adósságblokkadot szervező Fidel Castrón át JEFFREY SACHSIG [1990] - ez azonban nem működött egyik esetben sem.

Elméleti szinten sokféle érvet lehet fölhozni a fönti helyzet elmarasztalására. Hisz igaz, hogy az IMF-et - eredendően és lényegileg - konjunktúrapolitikai kiigazítások előmozdítására találta

ki Keynes - a gazdaság finomhangolhatóságára vonatkozó felfogása jegyében, a válságellenes politika eszközeként. E fölfogásban egy ország gazdasági rendszere és stratégiája a modell exogén adottsága. Nos, a nyolcvanas években az IMF épp az utóbbiak kérdésében kényszerült egymásra állást foglalni, sőt tanácsot adni. Ez a világkormányzati és ellenőri szerepe sok tekintetben ellentmond szigorúan banki jellegű alapító okiratának.

Az is kétségtől igaz, hogy a fejlesztésstratégia számára a fizetési mérleg a figyelembe veendő változóknak csupán az egyike; sok más korlátot is mérlegelni kell. Az sem vitatható, hogy a gazdasági növekedés, még inkább a fenntartható fejlődés (ENYEDI [1994]) csak igen távoli kapcsolatba hozható a fizetési mérleg rövid távú alakulásával. S végül az is magától értetődő, hogy azonos politikák eltérő intézményi/kulturális közegben eltérően működnek. Ezért az angolszász világban hagyományos - és a matematikai modellezés által is divatba hozott optimális stratégiák gyakorlati értéke csekély.³ Így egy mégoly okos tisztviselő se tudhat egyforma jó tanácsokat adni a Swaziföldtől Svájcig terjedő ügyfélkör számára. Nos, e tetszés szerint folytatható ellenvetések mellett is az *IMF kulcsszerepe* - a rendszerváltó országok számára az effajta stratégiák fogantatásának pillanatától kezdve - *adottság* (volt).

Az IMF természetesen úgy került a rendszerátalakítás fókuszába, hogy a folyamatot a szocialista világrendszer általános válsága alapozta meg. A csődhelyzetbe jutott országok, mindenekelőtt az úttörő Lengyelország (1989ben), majd az épp megszűnő bipoláris világ másik - kidőlt - oszlopaként (1991ben) Oroszország is akut fizetésimérlegproblémáival kereste föl tanácsért és segítségért a szervezet szakértőit. Az IMF - a Bradytervhez hasonlóan - sok tekintetben kényszeredetten, a mögötte álló nagyhatalmak primer politikai nyomására, saját apparátusának *érdeklődése, felkészültsége és aspirációi ellenében*⁴ (KENEN [1994]) lett a posztoszocialista térség fő tanácsadójává. Bulgária, Magyarország, de Ukrajna vagy épp Észtország esetében is a külső fizetések szerkezeti egyensúlytalansága volt az a közvetlen, minden mást hátra soroló betegség, aminek orvoslására a rendszerváltás kezdetén tanácsokat kellett adni.

Így nem meglepő, hogy miközben a történelmi újrakezdés esélyétől megrészegült kelet és középeurópai elemzők és politikusok szinte kötelességszerűen emlegették az új Marshallterv, a több százmilliárdos tőkeinjekciók szükségességét, az IMF figyelmét teljesen lekötötte a fizetési mérleg kiegyensúlyozásának feladata. Hamar feltűnt, hogy ez a szempont *minden* mást maga alá rendel a szervezet rendszerváltó országokkal szembeni politikájában, magát a rendszerváltást is beleértve (KÖVES [1991]). Ebben azonban semmi váratlan nincs, tekintettel a leírtakra: a fejlesztésstratégia kialakítása rendszerint a reorganizáló cég és/vagy az új vállalatvezetés dolga, nem a hitelezőké.

E kezdeti időszakban az IMFnek nem volt túl sok muníciója a feladathoz, amit maga is érzett: számos konferencia, projekt, a keleteurópai térséggel korábban legfőljebb kirándulásszerűen foglalkozó világhírességek megbízása/felkérése jelezte a megértés lázas igyekezetét. A Világbankkal, az OECDvel és az Európa Bankkal 1990ben kidolgoztatták a szovjet gazdaság háromkötetes leíró elemzését a houstoni csúcstalálkozóra (OECD [1990]). Igaz, e leíró elemzés már az agonizáló beteg körleírásának bizonyult, így a ráfordítások természetesen sosem térültek meg a döntéshozatalba visszacsatolható felismerések formájában. Ennél hasznosabbnak mutatkozott a meglévő, a fejlődő félpiaci gazdaságokból szerzett ismeretanyag. Az 1990. márciusi állapotokat/ismeretszintet összegző írásában COMMANDER [1991] helyesen mutatott rá arra, hogy a rendszerváltás gazdaságpolitikai *kulcskérdése az infláció⁵ leküzdése*. Az elméleti tanszékekről a kormányhivatalokba csöppenőkkel szemben kiemelte: a korrekciós infláció papíron ugyan egyszeri, gyakorlatilag

azonban elhúzódó folyamat. A rendszerváltó kormányoknak a költségvetési, a pénz és az árfolyampolitikával, továbbá a vállalati költségvetési korlát megkeményítésével *összehangolt erőfeszítéseket* kell tenniük az árak elszabadulásának meggátolására. Különösen a lengyel és a bolgár tapasztalatok, de a szuperdinár 1994. októberi összeomlása alapján is nagyon indokoltnak bizonyult az a figyelmeztetés, amivel óvtak attól, hogy elhiggyük a modellnek: az árszerkezet kiigazítása után mi sem egyszerűbb, mint az árstabilitás megőrzése, avagy - gyakorlatilag - az OECDszintű infláció elérése. Ugyanezen példák utólag igazolták: helyes volt az a felismerés is, amely szerint a versenyképtelen nagy állami vállalatok folytatódó (kedvezményes) hitelezése *elkerülhetetlenül* föllazítja a pénzpolitikát, ami utóbb a nyílt inflációban is szükségképp megjelenik.

Amikor a harmadik világbeli tapasztalatok fialtatásáról szólunk, akkor ez természetesen a WILLIAMSON ([1994] 26-28. o.) által tíz pontba foglalt és *washingtoni konszenzusnak* elkeresztelt szempontrendszer alkalmazását és számonkérését jelentette, és jelenti ma is. Ez a fogalom a Bretton Woodsi szervezetek által kialakított, világméreteken érvényesnek tekintett kategória és célrendszer, amely nem valamely elméleten alapul, hanem a több évtizedes gyakorlat alapján szűrődött le. E szerint:

1. az államháztartás egészének hiánya csak akkora lehet, ami még inflációs adó nélkül finanszírozható. Ez az elsődleges költségvetés jelentős többletét és a működési (tényleges) deficit GDP-hez mért legfeljebb két százalékát jelenti;
2. a támogatások a politikai hang- és alkuerővel bíró területek (védelem, nagyüzemek, államigazgatás) rovására és a gyakorta elhanyagolt, szűk keresztmetszetet jelentő, épp ezért nagy pótlólagos hozamú területek, így az oktatás, az egészségügy és az infrastruktúra javára csoportosítandók át;
3. csökkenteni kell a legmagasabb adókulcsokat és mérsékelni a kivételes elbánásokat, egyidejűleg szigorítani szükséges az adóbehajtást;
4. bár elvileg a teljesen szabad kamatmozgás kívánatos, átmeneti megoldásként szóba jöhet a kamatpreferenciák eltörlése és enyhén pozitív reálkamatláb alkalmazása;
5. az árfolyamnak egységesnek kell lennie, és biztosítania kell a nem hagyományos kiviteli tételek nyereségességét is;
6. az *összes* mennyiségi korlátozást föl kell számolni a külkereskedelemben. Egységes és alacsony - legfeljebb kb. 10 százalékos - vámvédelem célszerű. Vitatott, hogy kedvezőtlen makrogazdasági körülmények indokolják-e a nyitott kereskedelmi rezsim liberalizálásának lelassítását, visszafordításról természetesen átmenetileg se lehet szó;⁶
7. a külföldi működő tőkét a hazaival egyező elbánásban kell részesíteni. A piacra lépés *valamennyi* akadályát - így a paratarifális (eljárás) protekciónizmust is - le kell bontani;
8. az állami vállalatokat magánkézbe kell adni. A tulajdonformák közti egyenlő elbánás elve nem elég;
9. dereguláció szükséges, a piacra lépést és a szabad versenyt korlátozó akadályok/előírások kiiktatásával. A játékszabályokat a környezeti, egészségügyi, prudenciális és bankbiztonsági előírások jelenthetik;
10. a jogrendszernek biztosítania kell a tulajdonjogok olcsó és egyszerű kikényszeríthetőségét, méghozzá a korábbi második gazdaság számára is.

Mint látható, szó sincs arról, hogy az említett konszenzus bárkire rákényszerítené a monetarizmus gazdaságfilozófiáját, vagy hogy a kizárólag a pénzmenyiség szabályozására építő gazdaságpolitikát követelné meg. Az igaz, hogy e listákon nem kap szinte semmi szerepet a rendszerváltó országok sajátosan posztsovjet vonásaiból adódó számos torzulás leküzdése (WINIECKI [1994]), viszont a lista nem erre készült. Ellenkezőleg: történetileg és

logikailag fordítva jártak el. A fejlődőknél kikristályosodott tapasztalatokat ültették át Közép és Kelet-Európa országaira. Arról sincs szó, hogy az általános egyensúlyi elmélet szigorú követelményrendszerét kérnék számon kevésbé fejlett országoktól, s ne vennék figyelembe a fejletlen piacgazdaságot jellemző számos torzulást és az ebből adódó korlátokat. Az említettekkel nem számoló elemzések és javaslatok természetesen szép számmal készültek, de jellemzően nem a Valutaalap/Világbank műhelyeiben.

Sokan vannak, akik a kelet és középeurópai országokban is helyelközzel alkalmazott *heterodox stabilizációs politika* módszer és eszköztárának bevetését is a washingtoni ikerszervezetek hatásának tudják be. Ennek ellentmond az, hogy a Világbankban készült elemzések már 1991 során közvetve, de egyértelműen a heterodox (hivatali megkötésekkel kiegészített) stabilizációs politika alkalmazhatósága *ellenében* tették le a garast (KIGUEL-LIVIATAN [1992]). E szerint a kiigazító inflációt jellemző/kísérő egyszeri árrobbanás ellen, de a hiperinfláció ellen is az *ortodox* stabilizációs programok eredményesebbek. A béorkorlátozó politikát, a bérnövekmény központi ellenőrzését és büntető adóztatását részint fölöslegesnek, részint torzítónak találták. Ha a fiskális és a monetáris politika elég eltökélt és szakszerű, akkor a makroszintű keresletet kézben tudják tartani, s a bérnövekedést a munkanélküliség tartja kordában, külön hivatali segédlet nélkül. Ha viszont a helyzet fordított, a társadalmi igények halmozódása keresleti, a pénzhiány kínálati oldalról töri át a "jövedelempolitikát". Az igen könnyen belátható, hogy a szocialista időszakból örökölt ágazati, vállalatközi és a társadalmi csoportok közti jövedelemszerkezetet befagyasztó - hivatali megkötésekkel korlátozó - politika a spontán vállalati alkalmazkodás erős gátjává válik. A Világbank idézett elemzői a Magyarországhoz hasonló, *mérsékelt inflációjú országoknak se ajánlották* a - történelmileg háromjegyű inflációhoz szokott társadalmakra kialakított - *stabilizációs paktum átvételét*. E megoldás ugyanis akkor lehet eredményes, ha az áremelkedések fő forrása a hagyományokon alapuló *várakozás*. Esetünkben nem erről, hanem egyszerre keresleti és költségoldali, fiskális, monetáris és szerkezeti okok gerjesztette inflációról van szó. A mérsékelt inflációjú országban ráadásul a stabilizációs paktum megkötése több előzetes információt tételez fel, mint amennyi ténylegesen rendelkezésre áll. Nos, ezt a tételt a társadalmigazdasági megállapodás kimunkálására irányuló hazai viták 1994 őszén fényesen igazolták a gyakorlatban.

E gondolatmenetnek a lengyel gyakorlat látszik ellentmondani, ahol 1990 januárjától tankönyvi tisztaságú heterodox stabilizációra került sor. Korabeli elemzések (KOLODKO [1991], DABROWSKI [1992]) azonban hangsúllyal szóltak arról, hogy ez a választás autonóm módon, lengyel döntésként született meg a Balcerowiczcsapat műhelyében - nagyrészt függetlenül az IMF tanácsaitól.

Végül, de a hazai döntéshozatal szempontjából korántsem utolsósorban, az előadottak részben magyarázatot adnak arra is, *miként morzsolódott le Magyarország korábbi éltanulói értékelése* Washingtonban, jórészt teljesen függetlenül a reálfejleményektől. Ahogyan korábban a Varsói Szerződés és az érett szocializmus ideológiája összefüggésében Magyarország mint atipikus eset zavarforrásnak bizonyult, most ugyanez érvényesült ellenkező előjellel. A Balcerowicz, a Klaus és a Gajdarcsapat reformradikalizmusa, a piacgazdasági átmenet együtemű megvalósításának ígérete azzal kecsegtette az IMF döntéshozóit és a döntéselőkészítő apparátust is, hogy néhány hónap vagy év múltán teljesen normális tagországokkal lesz dolguk. Így *se több, se másfajta feladatra nem kell vállalkozniuk*, mint mondjuk Olaszország vagy Chile esetében. Ez az IMFtagországok hirtelen megnőtt száma és a bennük zajló változások rendkívüli sebessége miatt ellenállhatatlan csábítást jelentett. Hiszen a világszervezetek belső felépítése ekkor még egyáltalán nem

igazodott az elszaporodott keleti tagállamok jelentette kihíváshoz. S milyen megnyugtató volt abban bízni, hogy nem is kell megtanulni a kirgiz, az albán meg az észt sajátosságokat, hisz ezek úgyis egyforma "átmeneti" országok lesznek!

A feladat adott szervezeti, idő-, pénz és személyi korlátok melletti megoldhatóságának reménye éltette a *gyors átalakulásba* vetett - gyakorta vak - hitet. Oly jó volt hinni a piacgazdaság hét nap alatti fölépíthetőségében (DORNBUSCH [1991])! Olyjo volt hinni, hogy ha egyszer fölhagynak a szocialista reformok félszívűségével, inflációgerjesztő tehetetlenkedésével, akkor az első legjobb választásával, a sokkterápiával eleve IMFkonform rendszerek jönnek létre (KLAUS [1991])! Ebben a megközelítésben csak a folyamat sebessége marad az egyetlen eldöntendő kérdés. Erre pedig megoldást ígért - az IMF szakértői szerint is - az osztogatásos, a tulajdonosokat művi úton szaporító privatizációs módszerek alkalmazása (BORENSZTEIN-KUMAR [1991]). Utóbbiak minden (nyilvánvaló) gyengeségük mellett is sokkal jobbnak tűntek a - tervgazdasági félszívűséggel egy kalap alá vett - gradualizmusnál.

Végül jelentős kihívást jelentett - épp a fizetésimérlegszempontok központi szerepe okán - a KGST összeomlása, a kereskedelem irányváltása, piacosodása és mindennek makrogazdasági hatása is. Mint azt ma már tudjuk, 1989-1991 során mind a rendszerváltó országok kormányai, mind a nemzetközi pénzügyi szervezetek elemzői *alábecsülték* a térség országainak *alkalmazkodóképességét, és túlértékelték a "KGST elvesztésének" hatásait*. A nemzetközi szervezetek erőfeszítése jellemző módon a szabaddevizás elszámolási és a vállalatközi üzletelési viszonyok megteremtése *ellenében*, az államközi klíring és/vagy a fizetési unió különféle formáinak bevezetésére irányult (KENEN [1990], ETHIER [1992], HAVRYLYSHIN [1992]). A helyzetet részben megoldotta, részben bonyolította az, hogy miközben ezt a kérdést - a fokozatos átmenetet - Washingtonban alaposan kidolgozták, a KGST csöndesen jobblétre szenderült. Igaz, így ezt a javaslatcsokrot változtatás nélkül *át lehetett tenni a szovjet utódállamok közti forgalomra*. Itt se volt nagyobb sikere, hiszen ez a megközelítés a köztársaságközi forgalom szintjének fenntartását tekintette a legfőbb őrzendő értéknek (FISCHER-FRENKEL [1992]), míg a posztszovjet földindulás egésze legfeljebb színező/kiegészítő mozzanatként szerepelt. A tények hatására azonban 1992 végétől *megváltozott az IMF megközelítése*. Fölsímték: posztszovjet viszonyok közt, ahol nem kooperatív játékok folynak, nincs is tere az ilyesminek. Valójában az orosz megoldás és a káosz közül lehet(ett) választani, ahol az orosz érdekérvényesítés szükségképpen kényszerítette ki a nemzeti valuták bevezetését.⁷ E fejleményt értékelve CORTÉS-DOUGLAS-ABRAMS [1993] kiemeli: a sikeresek - mint az észt korona - és a sikertelenek - mint az ukrán karbovanyec - közti nagy szórást egyértelműen a *gazdaságpolitika, nem a tényezőellátottság vagy a gazdasági szerkezet eltérése magyarázza*. Ahol a hagyományos gazdaságpolitika három fő elemét: a költségvetési, a pénzügyi és az árfolyampolitikát szakszerűen irányították, ott az új valuta viszonylag stabil, és szabadon átváltható. Ezzel szemben a legjobb természeti adottságok se mentették meg az ukrán karbovanyect, mert rohamos elértéktelenedésben a mindhárom elemében szakszerűtlen, sodródó kormányzati gyakorlat jelenik meg sűrítetten.

A *külgazdasági nyitás és a valutakonvertibilitás* kérdésében is időről időre fölmerül az IMF szerepe. Más országokban - főleg Oroszországban - közhelyszámba megy az a vélelem, hogy mindegyre a Valutaalap nyomására került sor. Sőt, Magyarország esetében is megfogalmazódott (CSIKÓS-NAGY [1994] 546. o.) az a gyanú, hogy az "egyoldalú és túlzott" importliberalizálásra az IMF sugallatára és elvárása alapján került sor. E vélelem nem tekinthető megalapozottnak. Mind a korabeli reformbizottságok anyagainak tanulmányozása,

mind a szereplők kikérdezése mást mutat. Az importliberalizálást aprólékosan elemző PÁSZTOR [1993] gátszakadásként jellemzi az 1988-1989 során történeteket. A turistaforgalom politikailag rögtönzött felszabadítása - ami az alanyi jogú külkereskedelmi joghoz és a már meghirdetett hároméves liberalizálási programhoz társult - már nem hagyott teret az államigazgatási mérlegelésnek. A lengyel gyakorlatot ismertető BALCEROWICZ [1993] tudatos döntésről beszélt, amivel az eleve lassan és töredékesen végrehajtott intézményi reformokat kívánták a radikális liberalizálással kiegészíteni. Végül Oroszországban a Gajdar-kormányzat eleve és végig az államigazgatás egészének kicsiny, bár lelkes kisebbségeként "valami visszafordíthatatlant" kívánt tenni. Az IMF-fel folytatott csatlakozási tárgyalások egyik kulcsszereplője, MOZSIN [1993] például kimondottan rosszállóan ír a korai rubelkonvertibilitás deklarálásáról, hiszen az a szó nyugati (IMF-alapokmány 8. paragrafusa) értelmében nem valósult meg, ez pedig az orosz kormány szavahihetőségét mérsékelte. Ugyanakkor ma már az sem kérdéses, hogy Gajdarék valóban kopernikuszi fordulatot hoztak a rubelárfolyam fölszabadításával és egységesítésével. Ennek 1994. októberi átmeneti összeomlása megbuktathatta a jegybank mármár örök életűnek tűnő elnökét, Gerascsenkót, ami a demonetizált szovjet viszonyok közt elképzelhetetlen lett volna. Vagyis a korlátozott - belső - rubelátválthatóság a külső IMFkapcsolatok (különösen a friss tőkéhez jutás) szempontjából közömbösnek, belpolitikailag és belgazdaságilag viszont fölöttébb erőteljesnek bizonyult.

Az egyes posztoszocialista országok 1989-1994 közötti ötéves időszakát áttekintve, a konvertibilitás és az importgazdálkodás nagyszámú, *egymástól jelentősen eltérő modelljének párhuzamos működésére figyelhetünk fel*. Ez - hayeki szempontból - nagyon is megnyugtató állapot. Pont a fordítottja azonban annak, amit az IMF alapszabálya, nemzetközi szervezet volta (azaz az egyenlő elbánás követelménye), valamint a nagy bürokráciákat - célszerűségi és munkaszervezési okokból - jellemző standardizálási igény megkövetelne. A megoldások tartós sokszínűsége tehát önmagában is perdöntő cáfolata a külső sugalmazás lehetséges túlsúlyát hangoztató idézett vélekedésnek. Miközben a sugallat vélhetően mindenütt a "washingtoni konszenzus" volt, az eredmény szélsőségesen szóródik - ez pedig a *belső mérlegelés túlsúlyának bizonyítéka*.

A kezdeti szakasz sajátossága végeredményben az volt, hogy mindkét fél - az IMF és a rendszerváltó ország - a saját logikáját és a saját célszerűségeit követte. Bár egymásra kevésbé voltak tekintettel, a fizetési válsághelyzetből adódóan a közös érdekeknek viszonylag nagy közös halmaza adódott. Ezekből - a sokféle zökkenő ellenére is - a rendszerváltó politikában hasznosítható számos ismeret adódott. Diktátumról, kényszerzubbonyról beszélni ugyan lehet, de ezeket a tételeket nem támasztja alá semmi sem.

A második szakasz: alaposabb ismeretség - hasznos, de mellőzött felismerések

Azok, akik a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank tevékenységét döntően a folyó ügyekről tárgyaló delegációk alacsony beosztású hivatalnokainak törekvései vagy éppen a napisajtónak szóló kétsoros nyilatkozatok kifinomultsága alapján ítélik meg, könnyen esnek azon téves benyomás áldozatául, hogy e szervezeteket a folyó fizetési mérleg rövid távú alakulásán kívül az égvilágon semmi sem érdekli. Sőt, e szűkebb kérdésben is a fizetési mérleg monetáris elméletének meglehetősen szűk - és gyakorlati alkalmazása során ellentmondásos hatású értelmezésének - kényszerzubbonyába próbálják az egész bonyolult valóságot belegyömöszölni (DEMBINSKI-MORRISET [1991]). Ez nem teljesen alaptalan vélelem, hiszen a fizetési mérleg őrzésére, egyensúlytalanságának rövid távú kiigazítására létrehozott IMF munkatársainak természetesen "hivatalból" érdeklődést kell mutatniuk e kérdések iránt.

Eközben közömbösségükkel sújtják a "ki a hibás", meg a "milyen elmélet alapján lehetne alternatív gazdaságfejlesztési pályára állni" jellegű kérdéseket.

Ez nem jelenti azt, hogy az IMFet csak a rövid távú fizetési mérleg mutatói érdeklik. Az utóbbi vád rendkívül igazságtalan a washingtoni szervezetekkel szemben, mert lebecsüli az ottani szellemi műhelyekben készült használható, új felismeréseket is tartalmazó elemzéseket. Ez utóbbiak korántsem szűkülnek le a szakzsargonban *technikai segítségnyújtás* címszó alatt tárgyaltakra. Persze a Valutaalap és a Világbank ösztönzést és segítséget is adott, például új országok költségvetési vám, adó és bankrendszerének kiépítéséhez. Másoknál a sokféle torzulással sújtott, öröklött pénzügyi rendszerek kiigazításában adott (gyakorta mellőzött) tanácsot. Ennél fontosabb azonban áttekintésünk szempontjából a *rendszerátalakítás elméleti, stratégiai kérdéseire, továbbá a gazdaságpolitikához történő érdemi hozzájárulás*.

Ez utóbbit megnehezítette az a tény, hogy térségünkben - a gyengén fejlett országokra jellemző módon - egyfajta, kisebbségi komplexust túlkompenzáló fokozott magabiztosság nyert teret. Az a vélelem erősödött fel, hogy a partvonalon állók illetéktelenül és kártékonyan ártják bele magukat a játékosok belső ügyeibe. Pedig a játékosok maguk sem voltak a bölcsek kövének birtokában.

Ismeretes, hogy a rendszerváltás első időszakában az átmenet sebessége, ezen belül a szubvenciólépítés és a tulajdonváltás mielőbbi végbevitelére túlsúlyos volt a veszteség. Ehhez a kiegyensúlyozott, sőt a cseh esetben formailag rendszeres többlettel záró költségvetés igénye társult. A legegyszerűbb, egyenes útnak pedig a Nyugatról készen kapható megoldások átvétele tűnt.

Ezzel a - főleg cseh, lengyel és orosz közéleti szereplőktől hallható - leegyszerűsített nézettel a washingtoni szervezeteknek hamar meggyűlt a bajuk. 1991 végén készült elemzésben HARDY [1992] például már fölhevítette a figyelmet arra, hogy a nagy számban veszteségesé vált cégek szubvenció iránti igénye foltartóztathatatlan lesz. Különösen akkor, ha - mint Oroszországban - a vállalat a szociálpolitika és a településfejlesztési politika alapegysége is egyben. A tömeges munkanélküliség megjelenésekor a kormány nem tarthatja szét a kezét, különösen a teljes foglalkoztatás évtizedei, továbbá a jelentős területi és foglalkoztatási egyenlőtlenségek jelentkezése esetén nem. Ezért a *vállalati költségvetési korlát megkeményíthetőségének előfeltétele az átfogó, de csak a legérintettebbeket védő, célzott szociális védőháló kiépítése*. Ennek keretében elég hamar fölismerték (KOPITS [1993a]) azt, hogy az egyfajta reform legfőbb akadálya a középrétegek sokféle kedvezménye, szerzett joga. Ez egyébként a nyolcvanas évek közepe óta a hazai szociológiai irodalomban már közhelyszámba menő megállapítássá vált. Ez esetben természetesen nem a szegénység vagy esetleg a GDP csökkenése, hanem a széles középrétegekre számító, nagy szavazóbázisú pártoknak az említett átrendeződésétől való természetes irtózása, azaz a *jövedelemelosztási konfliktus politikai vetülete* a valódi kulcskérdés. Ezt igazolja az MDF és az MSZP példája mellett a szavakban rendkívül radikális liberális elveket hangoztató lengyel kormányok gyakorlata, a nyugdíjak és különféle társadalombiztosítási és mezőgazdasági transzferek barokkos burjánzása, ami a kilencvenes évtized közepére valóságos fiskális bombát jelent Lengyelországban (KOLODKO [1993]). A cseh gazdasági csoda egyik alkotóelemeként pedig a társadalombiztosítás reformja az - EBRD és a kielői Világgazdasági Intézet által - első számú reformországgá kinevezett sikerállamban még kérdésként sem merült még fel. Nos, a jövedelemelosztási konfliktus miatt húzódozó államháztartási reform jól ismert az IMF számára LatinAmerikából, s megoldása a dinamikus modellezés számára is számos új ösztönzést adott. Ebben az összefüggésben ismerték fel a *koalícióképzés* és a hosszú távú *fenntarthatóság* elvi

jelentőségét - a mindenkori kormánypolitika hangos reformradikalizmusával szemben. Némely későn jövők nagy ígéretei így már sokkal kevésbé hatnak, mint néhány évvel ezelőtt, sőt.

Az IMF szakértői, viszonylag hamar fölismerték azt, hogy társasággá sem átszervezett⁸ vállalatok ezreinek néhány hét, hónap vagy év alatti privatizálása nem reális, ezért fontos az ideiglenesen vagy tartósan állami kézben maradó vagyon piackonform működtetése is (HUSAIN-SAHAY [1992]). Ez a megközelítés pedig a pénzügyi rendszer összefüggésében is több következménnyel járt.

A feladatai miatt a hosszabb táv és az intézményi kérdések iránt fogékonyabb Világbank elemzői például eljutottak ahhoz az állásponthoz - a radikális átalakulási elmélet közkezen forgó vélelmei ellenében -, hogy a *tőkepiac* (értéktőzsde) kiépítése *sem sürgős, sem meghatározó* nem lehet. Ez az intézmény a bankrendszert *kiegészítő* szerepében lehet fontos (CAPRIO-LEVINE [1994] 11. o.), ami az angolszász finanszírozási modelltől tartósan eltérő elrendezést valószínűsít térségünkben. A privatizáció gyors lebonyolításának sokrétű korlátozottságát megalapozó érvek természetesen kiterjeszthetők a bankszektor *mielőbbi és teljes és körű* privatizációját szorgalmazó javaslatokra is. Az utóbbiak megvalósítását az idézett elemzés (21. o.) katasztrofálisnak tartaná, mert az allokációs hatékonyság javulása csak a pénzügyi rendszer súlyos megrázkódtatásain keresztül jelentkezhethetne. Ez viszont tartósan rendítené meg a hazai pénzbe és a hazai pénzügyi közvetítésbe vetett bizalmat.

E ponton érdemes megállni. Nem arról van szó, hogy a korábbiakban "szocialista orientációjúnak" minősített Világbank, vagy épp maga az IMF a tulajdonformák *egyenrangúságának* tételét tette volna magáévá, s immár közömbös lenne a tulajdoni kérdések iránt. Ellenkezőleg: épp a washingtoni szervezetek és némely vezető külső szakértőjük által is fölkapott Kínakultusszal (MCKINNON [1993]) szemben vált ismét aktuálissá az a kérdés: vajon igazolható-e, hogy a magángazdaság *általában véve* is hatékonyabb az államinál. Vajon tényleg a privatizálástól nő a hatékonyság, avagy ettől független útonmódon is lehet előre jutni? A rendszerváltás előtt készült elemzések (HEMMING MANSOOR [1988]) egyértelműen és minden országra a magánvállalatok átlagban jobb hatékonyságát mutatták ki. A fenti antitézis jegyében megfogalmazott új kérdésre válaszoló áttekintő és összehasonlító elemzés (KIKERI-NELLIS-SHIRLEY [1994]) lényegében megerősítette az eredeti tétel változatlan érvényét. A változás abban a - témánk szempontjából kulcsfontosságú - kérdésben van, hogy míg korábban önmagában a tulajdonváltást, most a *kísérő feltételek és intézmények* szerepét állítják rivaldafénybe. Más szóval nem a tulajdonváltást magát, hanem a mindenáron, mielőbb, "akár egy forintért is" teljes körű tulajdonváltás tézisét kellett felülvizsgálat tárgyává tenni. A tulajdonváltás eredményességének peremfeltételei közül a versenyviszonyok kialakítását és fenntartását, az áttekinthetőséget, az információáramlás központi megszervezését emelik ki. A privatizálásról kis létszámú - az ágazati tárcáktól és a kincstártól is független - központi egység dönthet értelmesen, amit decentralizált végrehajtás egészíthet ki.

Nos, a magángazdaság működőképessége, reálteljesítménye szempontjából is régóta ismeretes - a *pénzügyi közvetítő rendszer állapota és teljesítőképesége a perdöntő*. A nemzetközi pénzügyi szerek nagy súllyal hívják föl a figyelmet arra (CAPRIO-LEVINE [1994] 12. o.), milyen súlyos veszélyek forrása az, ha a kiemelt nagyvállalatokat - a költségvetés szépirodalmi megfontolásait követve - nem közvetlenül, hanem a bankszférán keresztül részesítik támogatásban. Ekkor a tartalmilag *fiskális terhet a monetáris szférába tolják át*. Ez a mozzanat különösen a cseh bankreformban vált hangsúlyossá (HRNCIR

[1994]), de az orosz, a román és a lengyel esetben is megfigyelhető. Ez a jelenség a "célzott hitelekkel alátámasztott, tudatos iparpolitika", a területfejlesztési vagy épp az agrárpolitika álcájában is megjelenhet. Ez egyebek mellett azért *veszélyes*, mert:

- a) előzetesen sosem válhat világossá, hogy makroszinten és konszolidáltan mekkora ráfordítást igényel a vergődő vállalatok támogatása;
- b) ezt kik, milyen eljárási rend alapján, minek érdekében, milyen várható eredmény reményében és milyen biztosítékok ellenében kapják;
- c) mit szólnak mindehhez az adófizetők és - képviselőikben - a törvényhozás;
- d) tartósan deformálódik a monetáris szféra, méghozzá a tervgazdaságból örökölt rossz portfóliókon (bukott hitelek) felül is. A nagy állami bankok régi - beváltan rossz - ügyfeleiket hitelezik, a kis új magánbankok pedig kalandorságra kényszerülnek: a vállalkozói (venture) hitelezés és a klasszikus banktevékenység ugyanis igencsak messze kerülnek egymástól (még fejlett piacgazdaságokban is);
- e) a monetáris politika hatása az intézményi összefonódásokon kicsorbul;
- f) a bankrendszer veszteségei rendszerszerűvé válnak, s ez állandósítja a kétszámjegyű kamatrést. Ez egyidejűleg sújtja a megtakarítást és a beruházást; amitől
- g) a pénzügyi közvetítő rendszer önmaga ellentétébe csap át (disintermediation). Megjelenik a közvetlen (magán, külföldi, vállalati papírokon keresztül) hitelfelvétel, ez azonban csak kiskapu;
- h) a tartós gazdasági növekedés mellett így a normális vállalati gazdálkodás föltételei is csak nyögve nyelősen alakulnak ki.

Valószínűleg nem teljesen véletlen, hogy a magyar gazdasággal kapcsolatban is az IMF képviselője, KOPITS [1994] mutatott rá először az általa kvázifiskális ékekként leírt torzulások súlyosságára és *tartós növekedésgátló szerepére*. E tekintetben különösen fontos a növekedés és a fiskális reform kölcsönkapcsolataról kifejtett álláspontja. A hagyományos (keynesianus) felfogás a növekedést tekinti kitörési pontnak, mondván: nagyobb tortát könnyebb úgy szeletelni, hogy senki se kapjon lényegesen kisebb adagot, mint korábban. Ebben a megközelítésben a visszaesés közepette a nagy elosztórendszerek reformjába kezdeni eleve önpusztító jellegű, mert csak a válságot mélyítené tovább. A fönti gondolatmenetből KOPITS [1994] megfogalmazása szerint épp az ellenkezője következik: a kvázisfiskális ékek kiiktatása, a nagy rendszerek ezt viszont megalapozó átszabása nélkül *hosszú távon sem lehet egészséges fejlődésre számítani* (491. o.). Az említett rendszer elmeszesedett érrendszerhez hasonlóan akadályozza meg az egészséges, életerős elemek keringésének gyorsulását s ezáltal a szerkezetváltáson alapuló tartós fejlődést is. Épp ebben áll az érdemi különbség a rendszerváltó országok és a - fél évszázada még a keynesi válságellenes politikával kezelt - nyugateurópai piacgazdaságok közt.

A bankrendszer középpontba állítása miatt a washingtoni szervezetek foglalkoztak elsőként elméleti szinten is azzal a kérdéssel, ami a középeurópai országok számára csak a gyakorlati intézkedéseik során vetődött fel: a *bank és adókonszolidáció, a dereguláció, a privatizálás és az állami szabályozás kölcsönviszonyával*. Ez a téma természetesen önálló tanulmányokat igényelne, a jelen áttekintés szempontjától azonban csak a szűken szakmai kérdéseken (KÖBLI [1994], KIRÁLY [1994]) túlmutató, a gazdasági rendszer és a gazdaságpolitika egészére vonatkozó felismerések némelyikére érdemes kitérni.

Miközben a középeurópai élenjáró országokban egyre általánosabbá vált a bankrendszer gyors privatizációjának követelése, az IMF elemzői (HARDY-LAKIRI [1992]) rámutattak az együtemű szabadjára engedés súlyos ellentmondásaira. Matematikaiformális elemzéssel

bemutatták: az egyes bankok teljesen jogos törekvése tárcájuk javítására és nyereségük növelésére a rendszer egészét összeroppantó válsághelyzetbe torkollhat. E gondolatmenet alapja természetesen nem pusztán az ökonometria kellő ismerete, hanem a hetvenes évtized vége chilei tapasztalatainak általánosítása (ahol egy rosszul sikerült pénzügyi liberalizálás a bankszektor újraállamosításához vezetett).

A washingtoni elemzők - az elméleti irodalom és a hazai rossz tapasztalatok ellenében - a bank és az adóskonszolidáció párhuzamos lebonyolítása mellett érvelnek (DHAR-SELOWSKI [1994]). Megítélésük szerint az egymásba gabalyodott cégek és bankok rendbetétele reménytelen vállalkozás, ha a kúra csak az egyikükre vonatkozik. A feljavított bankokat haldokló vállalati ügyfeleik rántánák magukkal. Ugyanakkor a prosperáló vállalatok az újratermelési folyamat második ciklusában már fönnakadnának a csődbe jutott - disintermediating - bankokon. Megítélésem szerint azonban egyidejű bank és adóskonszolidációt csak papíron lehet sikeresen véghezvinni. Ez a megközelítés alábecsüli a vállalatok, a hitelügyletek és a bankok *nagy számából* és a - hitelezési helyzetek elkerülhetetlenül nagyfokú *egyedisége* mellett - elkerülhetetlenül növekvő *morális kockázatából* adódó ellentmondások jelentőségét is. 1992-1994ben a magyar kereskedelmi bankok egyetlen jelentős (volumenhordozó) nyereségszerző tevékenysége már csak a bankkonszolidáció volt. Az adóskonszolidációknál se igen látható: mi óvna meg az adófizetőket az ismételt (kényszerű) jótékonyskodástól. Aligha meglepő, hogy három teljes év alatt a Világbank nem talált módot e hazai műveletek egyikének támogatására sem, s a nagybankok kilábalási programjait kivétel nélkül megalapozatlannak és elégtelennek találta (DERVIS [1994]).

E kérdéskör érdekes elágazásaként említendő meg, hogy a Világbank jelentős szellemi erővel és szervezési segítséggel kezdeményezte és támogatta a *lengyel bank- és adóskonszolidációs programot*, ami nagyjából és egészében a magyarországi eljárások fordítottjaként írható le (részletes leíró elemzését lásd BONIN [1993]). A lengyel út lényege a decentralizáció, ami a bankok és a vállalatok közti *közvetlen megegyezésekre* és így a *központi* rendteremtő (és adófecsérlő) beavatkozás minimalizálására irányul. A lengyel megoldás kétségtelen előnye az események egyediségének kellő figyelembevétele és a költségvetés kímélése. Ráadásul - a központosított eljárásokban elkerülhetetlen felelősségmegosztás miatti - erkölcsi kockázatot is kiszűrjük. Ugyanakkor e módszer bírálói joggal mutatnak rá arra, hogy ha gyenge bankok és gyenge cégek egyezkednek egymással, akkor alkujuk aligha gyógyítja egyidejűleg mindkettőt, miközben a fennálló bajforrások egyikét: az összefonódást bizonyára még erősíti is (DHAR-SELOWSKI [1994]). Ha pedig - mint a mai Lengyelországban - a költségvetési és a pénzpolitika is meglehetősen laza, a csődtörvény pedig nem működik, akkor joggal lehet számítani a néhai jugoszláv gazdaságot jellemző *periodikus pénzügyi válsághelyzetek kialakulására*, az ott kialakult okokkal (SOÓS [1986]) megegyező módon, hasonló mechanizmussal. A lényeg itt a gyenge vállalatok és bankok kölcsönös egymást mentése, amit a közhatalom a gazdaság féktelen pénzcellátásával, esetenként adósságleírásokkal fed el. Az infláció pedig a megtakarítók és a transzferekből élők, azaz a legvédtelenebb társadalmi rétegek számlájára "rendezi" a gazdálkodás feszültségeit és a rendszer konstrukciós hibájából fakadó működési veszteségeket. A hazai csődszabályozás 1993. júniusi fellazítása, továbbá a válságmenedzselés címen már megindult egyedi vállalatmentési akciók rendszerré válása esetén persze ezt a végeredményt a hazai, centralizált megoldások továbbvitele¹⁰ mellett is el lehet érni.

Nem érdektelen végül a költségvetésállamháztartás és a növekedésfejlődés ügyében kialakult washingtoni álláspont változása sem. Kezdetben - a washingtoni konszenzus szellemében -

kiegyensúlyozott vagy csak minimálisan deficités költségvetést vártak el a rendszerváltóktól. Ez annál is indokoltabb volt, hiszen a szocialista rendszertől örökölt állampénzügyi rendszerben a kincstár adóssága után csak csekély, önkényesen megállapított kamatot fizettek (ha fizettek egyáltalán). Sőt az is pusztán "döntés kérdése" volt, hogy egyáltalán kimutatják-e a hiányt a központi költségvetésben, vagy azt valamely, a törvényhozás elé se kerülő alapon szerepeltetik, esetleg a jegybanki mérlegben vagy éppenséggel vállalatközi tartozásként. Időbe telt, amíg e kérdés jelentőségét Washingtonban felismerték. A washingtoni intézmények nyomása ellenére meglehetősen kezdetleges állapotban van a rendszerátalakító országokban az államháztartás nemzetközi szokások szerint konszolidált statisztikai kimutatásainak (GFS) elkészítése. Az IMF egyik vezető szakértője, VITO-TANZI [1992] elsőként mutatott rá arra, hogy mind a monetáris és fiskális folyamatok normális számbavétele, majd ezt követő szétválasztásuk, mind pedig a megroppant nagybankok kimentése összességében rendkívül költséges folyamat lesz. Ezért nem indokolt kiegyensúlyozott költségvetést várni a rendszerváltóktól, sőt az egyensúly nem is lehetséges.¹¹

E fölismerést az elvi szinten általánosította MICHAEL BRUNO [1992] korszakos elemzése, amellyel a bevételi és a kiadási szerkezet elkerülhetetlen arányváltozásaiból és időbeli eltolódásaiból a *rendszerátalakító országok államháztartásának szükségszerű és strukturális kiegyensúlyozatlanságának* tételét vezette le. Brunónál ebből természetesen egyáltalán nem az következett, mint a középeurópai kormányoknál: a helyzetbe történő belenyugvás, ami az államháztartási reform vég nélküli halogatásában nyilvánul meg. Az ő szemléletében a reformkorszak véges, belátható (kéthároméves) átmeneti (és nem történelmi távlatban átmeneti) időszakára fogadható el - a rendszer átszabásával és a visszaeséssel összefüggő államháztartási hiány. Normatív követelményként ezért továbbra is középpontban marad a belső államadósság kezelhető szinten tartása, egyebek mellett intézményi reformmal és az elsődleges - a kamatfizetések nélküli - költségvetés jelentős többletével.¹²

Ez a gondolat fejlődik tovább TANZI [1993] írásában, ahol nagy súllyal szól arról: az IMF bakot lőtt, amikor Oroszországban és Csehországban a központi költségvetés mutatójára összpontosított, miközben más kérdéseket mellőztek. A tervgazdasági kontextus mellőzése, a külön alapok fölötti szemhunyas, továbbá a monetáris és fiskális szféra tartós keveredése mellett a központi költségvetési hiány csökkentése még súlyosbíthatja is a rendszerváltás gondjait. Ez önálló okává válik a monetáris szféra torzulásának Kis-Jugoszlávia és Lengyelország esetében, mi több, még ki is kényszerítheti a vállalati szociális háló továbbélését. A kamatláb mesterséges lenyomása tovább torzítja a forrásallokációt. A külön alapok és az önkormányzatok figyelmen kívül hagyása melletti deficitmérséklés Oroszországban torz következményekkel járt: miközben a külön alapoknak be kellene (rég be kellett volna) épülniük a költségvetésbe, egyre több fiskális tétel a központi büdzsén kívül jelenik meg.

A deficitbújtás lehetősége az államháztartási reform halasztásának eszközévé vált - egyebek mellett Magyarországon is. TANZI [1993] ezért világosan a *strukturális reform elsődlegességét hirdeti meg a deficitmutató rövid távú mérséklésével szemben*. Csak a nagyobb reformok mellett fogadható el annak - szükségszerű - áráképpen az átmenetileg nagyobb deficit, például azért, mert most már korrekt módon veszik számba a korábban összevissza könyvelt, ráadásul önkényesen értékelt, vagy éppen bújtatott tételeket.

Az elmondottakból meglehetősen egyértelműséggel rajzolódik ki: a közép és keleteurópai országokban a pénzügyi bürokrácia *saját ötlettelenségét és tehetetlenségét fedezi az IMF - merev folyó deficitcsökkentési - elvárásaira történő állandó hivatkozásával*. A

pénzügyminisztérium apparátusa számára természetesen mindig a fűnyírógéprendszerű kiadásmérséklés a legkönnyebb, a nagy tételekre érvényes kivételeket meg úgylis a nagypolitikai különalku eredményezi. Ez a tehetetlenség jórészt az újraelosztó, ellenőrző, kivételező funkcióhoz tapadó hatalom megőrzését, a reformszocialista időszakban begyakorlott indirekt hatalomgyakorlási módszerekhez való - érthető - ragaszkodást jeleníti meg. Az is kétségtelen, hogy a káposztát a kecskére bízták akkor, amikor a fiskális hatóság költségvetésért felelős embereit vagy - más esetekben - az ágazati tárcák képviselőit bízták meg a harakiri elvégzésével.

Az előadottakból azonban jól látható, hogy a washingtoni intézményeknek *sokféle és releváns mondanivalójuk van* a rendszerátalakítás *érdemi kérdései* tekintetében is. Nem állítható, hogy magatartásuk dogmatikus, gondolkodásmódjuk pedig sematikus lenne. Az autentikus források szemlézése egyértelműen jelentős tanulási folyamat eredményeire utal. Ezek sok tekintetben egybevágóak a közép-európai országok közgazdaságtanának "tösgyökös", szerves fejlődéssel kiküzdött következtetéseivel. A nemzeti sajátosságok semmibevétele éppúgy nem jellemző, mint ahogy az önfejlőség sem. A Világbank éves fejlesztésgazdaságtani konferenciáján (angol rövidítése szerint az ABCDEn) 1993ban és 1994ben épp a két fő előadás hangsúlyozta az *egyesedőség* - mainstream economicsban megvetett - *kulcsszerepét*. Előbb I. G. PATEL [1993] a *privatizálás*, majd M. BRUNO [1994] az *intézmények működése* tekintetében hangsúlyozta épp ezt. Vagyis az IMF és a Világbank sok hasznos és fontos lépést tett az általános közgazdaságelmélet kelet és közép-európai viszonyokra történő alkalmazása érdekében. A Valutaalap tanácsait elvi alapon elutasítók, a Magyar Narancs által találkozó Alapírtó Atyáknak nevezettek világszerte a szellemi élet *melléksodrát* jelentő - radikális jobboldali és posztkeynesiánus baloldali - körökből kerülnek ki. Ehhez a reformjavaslatok által kedvezőtlenül érintett részérdekek képviselői csatlakoznak. Célszerű tehát ellenvetéseiket meghallgatni, és megfelelő helyiértékükön kezelni.

Az országtapasztalatokról - abszolút túlsúlyban a belpolitika

Reménytelen és értelmetlen vállalkozás lenne, ha az IMF egyes rendszerváltoztató országokban játszott szerepét a nagymonográfia műfaja helyett egy áttekintő tanulmány egyetlen alfejezetébe próbálnánk meg belegyömöszölni.

A jórészt még megírásra váró egyes részletes történetekből csupán néhány, az összkép szempontjából lényeges mozzanat érdemes a kiemelésre. Segítségünkre szolgál, ha visszapillantólag, nem pedig az egyes színjátékok kifejtését végig követve fogalmazunk meg néhány észrevételt.

Az IMF aktív és legalábbis szellemében egységes tanácsadása mellett a posztszovjet térségben egymástól mind minőségében, mind megoldásaiban élesen eltérő gazdaság és pénzpolitikák tartósultak. Ez még a sikeres valutastabilizációt végrehajtó észt és lett kormányokra is igaz. Míg az észtek a pénzérték megőrzésének meglehetősen merev formáját jelentő *currency board* megoldását választották,¹³ ami az önálló monetáris irányításról történő lemondással egyenértékű, a lettek a különféle, egymással párhuzamos valuták versengéséből, természetes kiválasztódással kiemelkedő erős valuta hayeki gondolatát valósították meg sikerrel (SUTELA [1994]). Litvánia 1992-1993ban az oroszhoz hasonló stabilizációs félsikereket ért el, majd 1994 márciusában ott is a *currency boardra* tértek át - a baloldali kormány alatt.

Ezen eredmények ellenpontjaként a termelési tényezők bősége, a tetszés szerint sorolható kedvező reálgazdasági faktorok összessége sem védhette meg a rubelhelyettesítőként kibocsátott ukrán karbovanyect a teljes összeomlástól. Két és fél év alatt a karbovanyec a rubel értékének egyharmincötödére értékelődött le. Az IMF időről időre felemelte szavát a gazdasági egyensúly megteremtése érdekében, aminek hatására az ukrán gazdaságpolitikában sajátos - néhány hónap alatt lezajló - stopgo ciklusok alakultak ki (KAUFMANN [1994]). A *rögtönzések* trendje azonban nem közeledett, hanem egyértelműen még tovább *távolodott* az IMF által kívánatosnak tartott gazdasági modelljellemezőktől. Az 1994 novemberében aláírt készenléti megállapodás természetesen a stabilizációs politika szokásos követelményeit tartalmazza. A megvalósítás azonban az ingatag belpolitikai erőviszonyok függvénye marad.

Ezzel el is jutottunk a kulcskérdéshez. Az említett példák is jól szemléltetik: még a szovjet örökség katonásan közös jellemvonásai sem fedhetik el az egyes országok - történelmi és gazdaságpolitikai sajátosságaiból adódó - belső tényezőinek meghatározó szerepét. Sokféle érv lehetséges emellett, de a legfontosabb talán mégis a - főleg Jeffrey Sachs által szorgalmazott - nagyszabású *tőkeinjekciók elmaradása* volt. Ha pedig egy ország vezetése nem tud effajta kézzel fogható jutalmakat fölmutatni, kizárólag saját - hosszabb távú - érdekeinek belátása és szakmai felkészültsége hajthatja a széllal szemben vitorlázó kormányzatokat. A túlelosztásban ugyanis mindig számos, *konkrét*, nagyhangú és befolyású *csoport* érdekelt, míg az árstabilitás, a fenntartható fejlődés, illetve a gazdaság dinamikus egyensúlyi állapota *elvont*, eleve csak hosszú távon és a *közérdek* szempontjából értelmezhető vívmányok. Ráadásul a termést rendszerint nem is azok aratják le, akik vetettek. A politikusok húzódozása tehát kézenfekvő.

Többféle magyarázata is lehetséges annak, hogy a rendszerátalakító országok miért nem kapták meg az oly nagyon remélt tőkeinjekciót. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a hetvenes évtized vége óta végbement pénzügyi globalizáció és liberalizáció a magántőke-áramlások sokszoros túlsúlyát eredményezte a kormányközi hitelekkel szemben. Ez a tőkeforgalom állami megkötésére és ellenőrzésére hivatott Bretton Woodsi szervezeteken átcsapó pénzáramlásokat eredményezett. Aligha meglepő, ha az IMF vezető szakértői ma már a nemzetközi szervezet előtt álló legfőbb kihívásként értékelik az ehhez való alkalmazkodást, s a nemzetközi magántőkemozgások szervezett megfigyelését és irányítását is (GUITIÁN [1994]). Ebből következően a rendszerváltozás időszakában jellemzően hiányoztak - 1947hez képest *megszűntek* - a nagyszabású kormányközi *hiteláramoltatás* (még inkább a segélyprogramok) *intézményes feltételei*. Még ha meg is lett volna az erre irányuló politikai akarat, akkor is technikailag kétséges, hogy - például a G7 ismételt sürgetését megszívulva - az IMF képes lehetett volna a javaslatokban évek óta állandó elemként szereplő 50-60 milliárd dollárnyi "célhitelt" összeszedni Oroszország számára (miközben az ország nettó adósságállományát általában 84-85 milliárd dollárra teszik).¹⁴ Ez az - EGB által is fölkapott - ötlet tehát valószínűleg eleve nem (lett volna) megvalósítható.

A valóságban persze a politikai akarat főntebb tételezett meglétével sem lehetett számolni. Mint SZAMUELY [1994] helyesen megjegyzi, a Marshalltervtől kezdve minden jelentősebb nyugati támogatás hátterében a (szovjetektől való) katonai fenyegetettség érzése munkált. A rendszerváltás *per definitionem* kiiktatta ezt a tényezőt, legalábbis a napi politika érzékenységi küszöbén átjutó jelzések közül. Másfelől az Öbölháború felhívta a figyelmet a bipoláris világrendből örökölt megközelítések elavulására: arra, hogy a fő fenyegetést immár a harmadik világ ellenőrizhetetlen erői jelentik a nyugati demokráciák számára. Végül az etiópiai, a szomáliai, a ruandai éhínségek ismételten arra emlékeztették a nemzetközi szervezeteket: a legszegényebb, nem pedig az önellátásra nagyon is képes, közepesen fejlett

országok támogatása vált elengedhetlenné. Mindhárom tényező gyakorlatilag már önmagában is kizárta volna azt, hogy a rendszerváltók nagyobb kedvezményes hitel és segélycsomaghoz jussanak. Mi több, még azt is, hogy a washingtoni ikrek e - fejlesztésstratégiáinak nevezett - megközelítést érdemben akár csak fontolóra is vehessék. Ebből természetesen az is következik, hogy mindazon rendszerváltó országokban, *ahol a kormányzat külső kormányforrásokból kívánja a belső modernizációt megvalósítani, a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel a hatvanas évek fejlődő világából ismert konfliktusok megismétlődésére lehet és kell is számítani.*

A belpolitikai megfontolások túlsúlya stratégiai és taktikai/technikai kérdésekben egyaránt tetten érhető. Lengyelországban a kormányzatok - SACHS [1990] nyomán - a fizetésképtelenségből erényt kívántak kovácsolni, s az adósságmérséklésre játszottak, amit alig öt év elteltével el is értek. Lengyelország ugyanis nem Bolívia, nem is Mexikó: sem mérete, sem fejlettségi szintje, sőt az Egyesült Államok közvetlen érdekeltsége se indokolta a - minden hitelezőt joggal rémisztő - precedens megteremtését. Vélhető tehát, hogy a - legtöbb elemző szerint már a nyolcvanas évek során leírt - rossz lengyel hitelek elengedésével, az ekörüli huzavonával töltött 1989-1994 közötti fél évtized alatt Lengyelország *nem jutott friss tőkéhez*. Ráadásul ez a stratégia bizonyára nem illeszkedett a Varsóban csak IMFfiúknak becézett liberálisok és a Valutaalap - egyesek szerint idillikus - viszonyába.

Csehország ezzel szemben - más helyzetben - sose támogatta a nemfizetés stratégiáját, ellenezte a valutastabilizációs alap ötletét, amit - Sachs aktív sugalmazására - épp a lengyel és az orosz reformerek szorgalmaztak. A tények ezt a konzervatív megközelítést igazolták. Hiszen ha a stabilizáció sikeres - mind Lengyelországban -, vagy eleve föl sem merül - mint Csehországban, ahol nem volt mit stabilizálni -, ott az effajta alap fölösleges, mert nem használják. Más esetekben viszont - mint Oroszország vagy újabban Ukrajna - a fiskális és monetáris politikai mértéktartás hiányát a stabilizációs alap csak rövid, átmeneti időre tudta volna ellensúlyozni. Eme "lélegzetvételnél" biztosítása inkább káros, mint hasznos (lett volna) (VAN BRABANT [1993]), mert a szükségessé vált - de nem vállalt - fizetési mérleget kiigazító lépések további halogatásához nyújthatott volna segédkezet. A cseh kormány a maga részéről rendre kikérte magának a külföldi tanácsokat, kioktatta piacgazdaságból a Világbankot, és idő előtt visszafizette az IMFnek az ágazati alkalmazkodási hiteleket 1993-1994ben.

Ahol viszont a kormányzat nagyon rá volt szorulva az IMF jóindulatára, mint Romániában, az államrezon különös útításokat hozott össze. A piaci reformot támogató ellenzék a rendszerváltást gátlóként ellenezte az 1994. évi készenléti megállapodás sarokszámait. Eközben a populisták kormánykoalíciója egyöntetűen megszavazta a jelentős megszorításokat tartalmazó csomagtervet (IONESCU [1994]), mi több 1994 folyamán jórészt át is ültette a gyakorlatba. Az ellenkező esetre lehet példa Magyarország, ahol 1992 júliusa óta - az 1993. szeptemberi jegybanki kamatemelést nem számítva - a Valutaalap és a Világbank *egyetlen ajánlását sem fogadták meg*: lett légyen szó bár a makrogazdasági sarokszámokról, a nyugdíj vagy a felsőoktatás rendszeréről, vagy éppen a bank és adókonszolidáció módszereiről. Az 1994 végén 7 milliárd dollárra becsült devizakészlet birtokában az ország mindenkori vezetése autonóm döntéseket hozhatott mindeme kérdésekben - s ezt nem is mulasztotta el kihasználni.

A nemzetközi pénzügyi szervezetek és a rendszerváltók kapcsolatában érdekes mozzanat az, hogy a jellegéből adódóan makroökonómiai irányultságú IMF rendre azokat a *makrogazdasági programokat* hagyja jóvá évről évre és minden országban, amelyek - az

utólagos tényadatok birtokában - szinte még köszönő viszonyban sem állnak a *reálfolyamatokkal*.¹⁵ Sőt mit több, a pénzügyi makromutatók tekintetében is mindkét irányban rendszeres eltérések találhatók. Ismeretesek olyan esetek - például Magyarországon 1991ben és 1993ban -, amikor a fizetési mérleg IMF által jóváhagyott tervszámának még az előjele sem egyezik meg a ténnyel. Ez arra utal, hogy tévúton jár a szerződési kényszer meg a naptár szorításában működő tárgyaló küldöttség - és nyomában a tömegtájékoztató is -, amikor az IMFkapcsolatok középpontjába épp e számszerűségek alakulását állítja. A mindenkor kötelező *tervmutatók mértékénél* és teljesítésénél ugyanis nemcsak érdekesebb, de összehasonlíthatatlanul *fontosabb* is a rendszerváltással kapcsolatos, ha úgy tetszik, *minőségi jellegű IMF észrevételek hasznosulása*, vagy éppen mellőzése. A lengyel hároméves szerkezetigazítási program néhány hónapon belül - már 1991 áprilisában - összeomlott.¹⁶ A mindenkor lengyel pénzügyminiszterek tanácsadója, GOMULKA [1995], a hároméves megállapodás egyik kidolgozója mégis úgy értékeli, hogy az betöltötte feladatát. Ez ugyanis az adósságcsökkentés volt a korabeli lengyel kormányok számára. Utóbbinak viszont a hitelezők előfeltételül szabták az IMFfel való megállapodást. Így tartalmilag ugyan mindenki hoppon maradt, de legalábbis az aktákat le lehetett zárni. A skála másik végén álló makroökonómiai éltanuló és - szavakban - monetarista cseh kormány ezzel szemben szinte egyetlen kérdésben sem fogadta meg az IMF tanácsait, sőt a Világbank és az Európa Bank infrastruktúrafejlesztési hiteleinek igénybevételétől is tudatosan tartózkodott (DRÁBEK [1995]).

A Moszkvában immár közhelyszámba menő, unalomig ismételt vélekedések dacára sem mutatható ki jelentősebb összhang, különösen pedig az IMF és a Világbank tanácsainak túlzott, netán szolgai figyelembevétele az *orosz reformkormányok* politikájában sem. Ez nemcsak önmagában véve érdekes, hanem a rendszerváltó politika fontos tartalmi elemei tekintetében is. A Világbank például az Oroszország iránt egyértelműen pozitívan elfogult 1992. őszi elemzésében (IBRD [1992] 70. o.) már kiemelte: *rendeleti úton* nem lehet piacgazdaságot "teremteni". Pedig ekkor még nem lőtték szét a Legfelső Tanács épületét, nem cikkelyezték be az e hatalmi technikát állandósító, 1993. decemberi orosz alkotmányt. Ugyanez az elemzés (XVII-XVIII. o.) hívta föl a figyelmet arra, hogy Oroszországban a monetáris politika nem lehet a stabilizáció fő eszköze, már csak a kereskedelmi bankok és a vállalatok közti kölcsönös tulajdoni összefonódás miatt sem. A Világbank ugyanitt (XXXIII. o.) nem a *tulajdonváltást* állította volna a reformpolitika tengelyébe, mint a tömegprivatizálást¹⁷ épp ekkor gőzerővel útjára indító Anatolij Csubajsz, hanem a *bankreformot*. Utóbbi híján - emelik ki - állandósul a források téves, nem hatékony allokációja, így pedig a gazdaság szükségképp vergődni fog. Bárki lesz is a tulajdonos és bármi történjék a reálszférában: nem lesz a megújulásnak finanszírozása. A vaskos kötet ötödik fejezete külön is kiemeli: jogállamiság nélkül nincs semmiféle piacgazdaság. Nos, az elmúlt évek fejleményei szerint az orosz kormányok ezt a javaslatot sem lihegték túl.

Nem kevésbé érdekes az sem, hogy az ideológiájában - saját gyakorlatát meghazudtolóan - szabadpiacos orosz kormányerők ellenében épp az IMF elemzői szóltak nagy súllyal arról, hogy a *szociális védőháló* kifizetése híján nem reális a vállalatok költségvetési korlátjának a megkeményítésére törekedni. A korábbi részekben már idézett forrásokon és szempontokon túl CHU-GUPTA [1993] különös súllyal emeli ki azt, hogy a vállalatok és a makrorendszer korszerűsítése csak *sokéves távlatban* hoz eredményt, ráadásul egyenlőtlen megoszlásban. Így a *költségvetés által fenntartott*, a rászorultsági elvet követő védőháló kimunkálása orosz viszonyok közt elengedhetetlen, sőt máris elkésett lépés. Talán hosszabb orosz idézetek nélkül is belátható, hogy ez a tétel mindkét elemében a korabeli orosz kormányzati törekvések ellentettjét fogalmazza meg követelményként.

Nem volt nagyobb az összhang *árfolyampolitikai* kérdésekben sem. A washingtoni szervezetek sosem támogatták a valutakonvertibilitás hangoztatása mellett is fönntartott többes - SUTELA [1993] áttekintése szerint legalább tízféle átváltási kulccsal élő - árfolyamrendszert. Nem fogadták el az orosz *antiinflációs* politika két - muzeális értékű - fegyverét sem: a központosított importtámogatást és az olcsó hitelek politikáját. Mindkét esetben a nyílt szubvenciók alkalmazását szorgalmazták - sikertelenül.

Az IMF érdeklődésének nem éppen periférikus elemét jelentő *adópolitika* területén sem volt nagyobb az egyetértés, mégpedig sem a mértékek, sem a rendszermegoldások tekintetében. Mint KOPITS ([1993b] különösen a 266-267. o.) bemutatja: az IMF kimondottan rossz ötletnek tartotta az általános forgalmi adó bevezetését, mert annak működtetésére az orosz pénzügyi apparátus nem volt felkészülve. A be nem szedett/szedhető adók aláássák a költségvetés helyzetét és az adómorált is. Ugyanilyen szempontból aggályosnak tartották a magas - 28 százalékos és elvileg egységes - áfakulcsok alkalmazását is. Az IMF filozófiája - és a főntebb meg is fogalmazott javaslata - szerint az alacsony adómértékek a beszédhetőséget erősítő legfőbb készletet jelenthetik. Az indokolatlanul - ugrásszerűen - bevezetett egykulcsos áfa a kivételek és mentességek elburjánzásához vezetett, ami viszont a rendszer hitelét és hatékonyságát egyaránt lerontotta.

Mindent egybevéve - az árfölszabadítást, valamint azt az 1992 óta minden évben megígért (de soha be nem tartott) szándékot nem számítva, ami szerint a jegybank többé nem fedezi a kincstár hiányát -, nehéz lenne olyan gazdaságpolitikai témát találni, amiben a nemzetközi pénzügyi szervezetek és az orosz kormány reformszárnya¹⁸ egyetértett volna. Oly központi kérdésekben, mint az *árfolyampolitika* vagy az *adósságkezelés* még *átmenetileg se* jött létre egységfrontjuk. Az előbbi esetben a többes árfolyam, majd az árfolyamrögzítés az IMF által elvetett, illetve megvalósíthatatlannak minősített törekvésként, autonóm orosz politikaként jutott érvényre. 1992ben főleg az orosz reformerek törekedtek a FÁK "leadására", és az IMF érvelt a könnyebb átmenetet biztosító pénzügytechnikák mellett. 1993 ősztől Oroszország már az Eurázsiai Szövetségben játszandó tartós főszerepére készült, s így elfogadta a rubelzónát mint a befolyási övezet egyik intézményét és árát. Ekkorra viszont az IMF elemzői már a belföldi okok miatt eltérő ütemű inflációk és az autonóm árfolyampolitikákkal élő nemzeti valuták elkerülhetetlenségéről értekeztek (SPENCER-CHEASTY [1993]) - mint látható, helyesen. A forma szerint többször is életbe léptetett rubelzóna még a leginkább újraegyesüléspárti Fehéroroszország tekintetében sem kelt új életre.

A nemzeti pénznemek továbbra is autonóm árfolyammal és a számos hivatali megkötésre épülő kereskedelmi rendszerrel kiegészülve működnek. Nem támogat(hat)ta az IMF apparátusa a bolíviai-lengyel mintájú többéves átütemezési/nemfizetési stratégiát a G7 nyolcadik tagjává váló atomhatalom - és a világ egyik vezető nyersanyagexportőre - esetében.¹⁹ Így a viták a *nemzetközi pénzügyek kardinális kérdésében* is állandósultak az orosz reformerek és állítólagos fő súgóik között.

Ha az orosz reformprogram sorsa a jó politikai kapcsolatok és a gazdasági tanácsok teljes figyelmen kívül hagyásának párosával jellemezhető, *Szerbia* gazdaságpolitikája e kép ellentétéként kerül az összképbe. Itt 1990ben még a délszláv keretben - Markovic kormányzása alatt, majd 1994. január-augusztus közt Avramovic bankelnöksége alatt - az IMFfel nem éppen barátságos kormány hajtott végre tankönyvi tisztaságú stabilizációs programot. Ezt - a 15 nullát kiírtó - műtétet nem támogatta se hitel, se stabilizációs alap, se technikai segítség. A maga módján mindkét stabilizáció példaértékű volt, s ebbe az értékelésbe a defláció átmenetisége is belefér. Rendszerátalakító lépésekre ugyanis nagyon

korlátozottan - némelykor kimondottan az állami irányítás erősítésének jelszavával (UVALIC [1994]) - került sor, értelemszerűen autonóm módon.

Az elmondottakból tehát az következik, hogy egy pedáns, szakszerű stabilizáció a washingtoni ikerk segítségével nélkül is nagyszerűen megvalósítható - ahogy azt esetünkben a cseh és a szerb példa, vagy az IMF megalapítása előtt az 1923as német és az 1921-1924es magyar stabilizáció sikere igazolta. A rendszerváltás kérdésében viszont a nemzetközi pénzügyi szervezetek számos fontos, érdemes felismerést és javaslatot fogalmaztak meg. Ezek fogamatja ez idő szerint még nem mondható jelentősnek. Nem célszerű lebecsülni a technikai segítségnyújtás sokféle formáját, a számtalan országtanulmányt és funkcionális elemzést, amely az IMF és a Világbank műhelyeiben készült (gyakorta félig nyilvános formában is hozzáférhetően).

*

Befejezésül két további mozzanatot célszerű kiemelni. Egyrészt mind a stabilizáció, mind a rendszerváltás szempontjából a belső társadalmi erőviszonyok és a kormányzati szakszerűség a perdöntő, nem pedig a külső tényezők ilyen vagy olyan alakulása. Másrészt a rendszerváltó országok eddigi hibáinak jelentős része azzal is összefügg, hogy *túlértékelték* az IMF/Világbank mindenkor rövid távú *tervmutatószámait*, energiájukat ezek alakítására, az e körüli alkudozásra fecsérték el. Eközben sajnálatos módon engedték el a fülük mellett az IMF/ Világbank *javaslatok szellemét*, a rendszerek átalakíthatóságával kapcsolatban szerzett *újabb tudományos felismeréseit*. A nemzetközi közösség sokat áldozott ezen - alaputatásként sem utolsó - ismeretek megszerzésére. Most már a rendszerátalakítók a sor: akár *alkalmazhatnák* is eme felismerések némelyikét, még akkor is, ha ezeket a tervmutatókról tárgyaló delegációk visszatérő munkatársai nem kérik számon kökeményen. A hazai szellemi élet eredményeivel való nagyfokú egybeesésük azt sejteti: az alkalmazás talán nem lenne haszontalan. Hiszen a modernizációs gazdaságpolitika - lényege szerint - a világ fejlettebb részéhez történő minőségi illeszkedést jelentené. Nem szégyen, ha hagyjuk, hogy a fejlettebbek szellemileg segítsenek, hisz *pénzbeli* könyöradományra, netán *különleges* elbánásra számítani a kilencvenes években még inkább illúzió lenne, mint 1989-1990ben volt.

Hivatkozások

BALCEROWICZ, L. [1993]: Az első egyenleg. Valóság, 1. sz.

BERGER, M. -VERNYIKOV, V. [1994]: Rosszija menyajet ton obscsenyija sz mezsdunarodnimi finanszovimi organizacijami. Finanszovije Izvesztyija, 3. évf. 47. sz.

BONIN, J. [1993]: On the way to privatizing commercial banks: Poland and Hungary take different roads. Comparative Economic Studies, 35. évf. 4. sz. 103-120. o.

BORENSZTEIN, E. - KUMAR, M. [1991]: Prosals for privatization in Eastern Europe. IMF Staff Papers, 31. évf. 4. sz. 300-326. o.

BORNSTEIN, M. [1995]: A privatizáció Oroszországban. Külgazdaság, 2. sz.

BOTOS KATALIN [1987]: Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

BRABANT, J. VAN [1993]: The new East, preferred trade régimes and designing the transition Megjelent: *Somogyi László* (szerk.): The Political Economy of the Transition Process in Eastern Europe. Edward Elgar Publ. Co. AldershotBrookfield, 260-288. o.

BRUNO, M. [1992]: Stabilization and reform in Eastern Europe. IMF Staff Papers, 39. évf. 4. sz. 741-777. o.

BRUNO, V. [1994]: Development issue in a changing world. Supplement to vol. 9 of the World Bank Economic Review (Papers and proceeding of the ABCDE).

CAPBIO, G. - LEVINE, R. [1994]: Reforming finance in transitional socialist economies. The World Bank Research Observer, 9. évf. 1. szám, 1-26. o.

CHU, K.- GUPTA, S. [1993]: Protecting the poor: social safety nets during transition. Finance and Development, 30. évf. 2. szám.

COLLINS, S. - RODRIK, D. [1991]: Eastern Europe and the Soviet Union in the World Economy. The Institute of International Economics, Washington.

COMMANDER, S. [1991]: Inflation and the transition to a market economy: an overview. The World Bank Economic Review, 6. évf. 1. sz. 3-12. o.

CORTES - DOUGLAS, H. - ABRAMS, R. [1993]: Introducing new national currencies. Finance and Development, 30. évf. 4. sz.

CSABA LÁSZLÓ (szerk.) [1994a]: Privatization, Liberalization and Destruction - Recreating the Market in Central and Eastern Europe. Dartmouth Publishing Co. Aldersot-Brookfield.

CSABA LÁSZLÓ [1994b]: Systemic change and stabilization in Eastern Europe. Dartmouth Publishing co. Aldersot-Brookfield.

CSIKÓS-NAGY BÉLA [1994]: Száz év magyar gazdaságpolitikájának tanulságai. Pénzügyi Szemle, 7. sz. 539-548. o. UjraKözli: Gazdaság 3. új folyam, 2. sz.

DABROWSKI, M. [1992]: Az 1990-1991. évi lengyel stabilizáció. Külgazdaság, 10. sz.

DEMBINSKI, P. - MORRISET, J. [1991]: Experiences of IMF stabilization policies in Latin America and Eastern Europe. Megjelent: *Csaba L.* (szerk.): Systemic Change and Stabilization in Eastern Europe. Dartmouth Publishing Co., Aldershot (Anglia) - Brookfield (USA), 65-78. o.

DERVIS, K. [1994]: A bankok újratőkésítése kidobott pénz is lehet (N. V. Zs. interjúja). Magyar Hírlap, szeptember 12.

DHAR, S - SELOWSKI, M. [1994]: Dealing with the bad debt in transition economies. Finance and Development, 31. évf. 2. sz.

DORNBUSCH, R. [1991]: Priorities of economic reform in Eastern Europe and in the Soviet Union. CEPR Occasional Papers, 6. sz. London.

DRÁBEK, Z. [1995]: A country study of IMF and IBRD in the Czech and Slovak Republics. The Journal of Comparative Economics, 19. évf. (megj. alatt).

ENYEDI GYÖRGY [1994]: Fenntartható fejlődés - mi kell fenntartani? Magyar Tudomány, 38. új folyam, 10. kötet.

ETHIER, W. [1992]: International trade and payments mechanisms: options and possibilities, another view. Megjelent: *Hillman, A. - Milanovic, B. (szerk.): The Transition from Socialism in Eastern Europe*. Washington: World Bank Regional and Structural Studies, 313-328. o.

FARKAS PÉTER [1994]: Lehetséges vagy nem lehetséges? Társadalmi Szemle, 7. sz.

FEKETE JÁNOS [1980]: A tőkés pénzügyi rendszer válsága és gazdaságpolitikánk. Társadalmi Szemle, 2. sz.

FISCHER, S. [1994]: Selected issues in macroeconomics. Előadás a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem és a Magyar Nemzeti Bank közös rendezvényén, november 11.

FISCHER, S. - FRENKEL, J. [1992]: Macroeconomic issues of Soviet reform. The American Economic Review, 82. évf. 2. sz.

GOMULKA, S. [1995]: The role of international financial institutions: the Polish and Russian experiences, 1989-1993. The Journal of Comparative Economics, 19. évf. (megj. alatt).

GUITIÁN, M. [1994]: The IMF as a monetary institution: the challenge ahead. Finance and Development, 31. évf. 3. sz. 38-41. o.

HANKE, S. - SCHULER, K. [1992]: A rubelkonvertibilitás: a keynesi megoldás. Külgazdaság, 2. sz.

HARDY, D. [1992]: Soft budget constraints, firm commitments and the social safety net. IMF Staff Papers, 39. évf. 2. sz. 310-330. o.

HARDY, D. - LAKIRI, A. [1992]: Bank insolvency and stabilization in Eastern Europe. IMF Staff Papers, 39. évf. 4. sz. 778-800. o.

HAVRYLYSIN, O. [1992]: Trade and payments options for Central and Eastern Europe. Megjelent: *Flemming, J.-Rollo, J. (szerk.): Trade Payments and Adjustment in Central and Eastern Europe*. EBRD és RIIA, London, 34-44. o.

HEMMING, R.-MANSOOR, A. [1988]: Privatization and public enterprises. IMF Occasional Paper, Washington, 6. sz.

HETÉNYI ISTVÁN [1994]: Az államháztartás reformja: mi van a szlogen mögött? Figyelő, 51. sz.

HRNCIR, M. [1994]: Financial intermediation in exCzechoslovakia: an assesment. Megjelent: Csaba L. (szerk.) [1994a].

HUSAIN, A. - SAHAY, R. [1992]: Does sequencing of privatization matter in reforming planned economies? IMF Staff Papers, 39. évf. 4. sz. 801-824. o.

IBRD [1992]: Russian Economic Reform - Crossing the Threshold of Structural Change. Washington, D. C. szeptember.

IMF-IBRD-OECD-EBRD [1991]: A Study of the Soviet Economy, I-III., OECD, Párizs.

IONESCU, D. [1994]: Romanian experiences with the IMF - a Südosteuropa Gesellschaft és az American Association for Learned Society közös nemzetközi konferenciájára benyújtott előadás, München, április 12-14.

KAUFMANN, D. [1994]: Market liberalization in Ukraine to regain a lost pillar of economic reform. Transition, 5. évf. 7. sz. 1-6. o.

KENEN, P. [1991]: Transitional arrangements for trade and payments among the CMEA countries. IMF Staff Papers, 38. évf. 2. sz.

KENEN, P. [1994]: Die Zukunft der Bretton-Woods-Institutionen. Neue Zürcher Zeitung, november 27-28.

KIGUEL, M. - LIVIATAN, N. [1992]: When do heterodox stabilization programs work? The World Bank Research Observer, 7. évf. 1. sz. 35-58. o.

KIKERI, S. - NELLIS, J. - SHIRLEY, M. [1994]: Privatization: lessons from market economies. The World Bank Research Observer, 9. évf. 2. sz. 241-272. o.

KIRÁLY JÚLIA [1994]: A hazai bankrendszer mint pénzügyi közvetítő. Külgazdaság, 38. évf. 10. sz. 13-24. o.

KLAUS, V. [1991]: Policy positions towards the IMF and the World Bank by centrally planned economies that are not members of those organizations. Megjelent: Van, Brabant, J. (szerk.): Economic Reforms in Centrally Planned Economies and their Impact on the Global Economy. MacMillan, Basingstoke, 315-330. o.

KOLODKO, G. [1991]: Stabilization policy: vision reality, responsibility. Megjelent: Csaba L. (szerk.) [1994b].

KOLODKO, G. [1993]: From output collapse to sustainable growth in transition economies. The fiscal implications. Institute of Finance Working Papers, Varsó, 35. sz. - január.

KOPITS GYÖRGY [1993a]: Az állami pénzügyek Magyarországon: a fokozatos reform esete. Közgazdasági Szemle, 10. sz.

KOPITS GYÖRGY [1993b]: Lessons in fiscal consolidation. Megjelent Siebert, H. (szerk.): Overcoming the Transformation Crisis. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 257-277. o.

KOPITS GYÖRGY [1994]: Félúton az átmenetben. Közgazdasági Szemle, 6. sz.

KORNAI JÁNOS [1989]: Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében. HVG Rt., Budapest.

KÖBLI JÓZSEF [1994]: Bank és adóskonszolidáció Magyarországon (1990-1994). Külgazdaság, 10. sz. 25-38. o. - újraközli: Gazdaság, 3. új folyam, 2. sz.

KÖVES ANDRÁS [1992]: A közép és keleteurópai eladósodás és a nyugati politika. Külgazdaság, 1. sz.

KÖVES ANDRÁS [1994]: A "Nagy Ugrástól" a hétköznapi felé: a keleteurópai átmenet gazdaságpolitikájának néhány kérdése. Külgazdaság, 8. sz.

LANTOS IMRE-LŐRINCÉNÉ ISTVÁNNFY HAJNA [1993]: Külgazdaság - nemzetközi pénzügyek. AULA, Budapest.

LÁNYI KAMILLA [1994/95]: Alkalmazkodás és gazdasági visszaesés Magyarországon és más országokban. I-II. rész. Társadalmi Szemle, 1994. 12. sz., 1995. 1. sz.

MALLE, S. [1994]: Privatization in Russia: a comparative study in institutional change. Megjelent: Csaba L. (szerk.): [1994a].

MCKINNON, R. [1993]: Gradual versus rapid liberalization in socialist economies: the problem of macroeconomic control. Supplement to the World Bank Economic Review, 63-94. o.

MOZSIN, A. [1993]: Russia's negotiations with the IMF. Megjelent: Aslund A.-Layard R. (szerk.): Changing the Economic System in Russia. Frances Pinter Publishers, London. 65-72. o.

MRÓZ, B. [1994]: Privatization in Poland - az Európai Gazdaságösszehasonlító Társaság (EACES) III. közgyűlésére benyújtott előadás. Budapest, szeptember 8-11.

PÁSZTOR SÁRA [1993]: Szakadt kötelekkel, tört árboccal. Megjelent: *Lányi Kamilla-Szabó Judit* (szerk.): A nyitás gazdaságpolitikája. Importliberalizálási tapasztalatok, Budapest: az MTA Közgazdaságtudományi Intézete és a Kopint-Datorg Konjunktúra Kutatási Alapítvány közös kiadása, 59-110. o.

PATEL, I. G. [1993]: Limits of the current consensus on development. Supplement to The World Bank Economic Review, 9-19. o.

SACHS, J. [1990]: A Bradyterv működőképességének feltételei. Külgazdaság, 1. sz.

SOÓS KÁROLY ATTILA [1986]: Terv, kampány, pénz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - Kossuth Kiadó, Budapest.

SPENCER, G.-CHEASTY, A. [1993]: The rouble area: a breaking of old ties? Finance and Development, 30. évf. 2. sz.

SUTELA, P. [1993]: Liberalizálás és központosítás párviadala az orosz külkereskedelemben. Külgazdaság, 10. sz.

SUTELA, P. [1994]: Production, employment and inflation in the Baltic countries. *Communist Economies and Economic Transformation*, 6. évf. 2. sz..

SZAMUELY LÁSZLÓ [1994]: Kifelé az államszocializmusból: merre és hogyan? *Holmi*, 6. évf. 3. sz. 429-443. o.

SZAMUELY LÁSZLÓ [1995]: A szovjet utódállamok egymás közötti kereskedelmi rendszere. *Külgazdaság*, 3. sz.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS [1994]: Búcsú a jobboldaltól? *Világosság*, 5-6. sz. - Megjelent a szerző *A másvilágról* c. kötetében is, Budapest, Kodex kiadó.

TANZI, V. [1992]: Financial markets and public finance in the transformation process. Megjelent: *Bofinger, P.* (szerk.): *The Economic Consequences of the East.* - a Bundesbank és a CEPR közös kiadása, Frankfurt-London.

TANZI, V. [1993]: The budget deficit in transition. *IMF Staff Papers*, 40. évf. 3. sz. 697-707. o.

UVALIC, M. [1994]: Stabilization in the successor states of former Yugoslavia: Serbia and Croatia compared - az EACES III. közgyűlésén elhangzott előadás, Budapest, szeptember 8-11.

WILLIAMSON, J. [1994]: In search of a manual for technopols. Megjelent: *Williamson, J.* (szerk.): *The Political Economy of Policy Reform.* The Institute of International Economics, Washington. 9-29. o.

WINIECKI, J. [1994]: A szabvány reformcsomagok alkalmazhatósága KeletEurópában. *Külgazdaság*. 9. sz.

* A cikk alapjául szolgáló kutatást a Kereskedelemfejlesztési Alap támogatta.

¹ E makroökonómiai éltanulók épp az üzleti világgal, a működő tőke befektetőivel állnak - nem is titkoltnak - hadilábon.

² Csehországban 1991 óta minden negyedévben megígérik a kormányservek a növekedést, amit a statisztikai kimutatások utólag nem igazolnak. Lengyelországban a jegybank és független elemzők is a belföldi kereslet generálta jelenlegi növekedés kifulladását valószínűsítik 1995-1996 során. Vö. *Világgazdaság*, 1994. október 19. és *Magyar Hírlap*, 1994. október 21.

³ A történelem különös fintora, hogy ez a - Varsói Szerződésben 1957 után a trivialitások közé tartozó - tétel (a nemzeti sajátosságok elismerése) sokéves küzdelem után nyerte csak vissza polgárjogát a nemzetközi pénzügyi szervezetek véleményformálóinak (BRUNO [1994]) körében.

⁴ Ez a huzavona különösen Oroszország "megsegítése" ügyében vált szembeötlővé. 1992-1994 között a G7 és különösen az Egyesült Államok kormánya időről időre sokmilliárdos pénzügyi csomagterveket helyezett kilátásba, amiből Oroszország ténylegesen a

magyarországi működő tőke beáramlásától is elmaradó összegű friss tőkére tett csak szert (a nem fizetett, azaz régi adósságokhoz írt törlesztésektől most eltekintve). Az IMF "bürokratái" ugyanis saját mutatórendszerükben nem lelték meg azt, ami a politikusokat annyira lázba hozta Moszkva ügyében: a piaci reformot.

⁵ Ugyanez idő tájt készült Röpiratában KORNAI JÁNOS [1989] így fogalmaz: aki piacpárti, az inflációellenes!

⁶ Ez tehát ugyanígy szigorúbb az 1947es GATTelőírásoknál, mint ahogy az OECD devizakódexre vonatkozó álláspontja szigorúbb az IMFénél.

⁷ A kérdést részletesen elemzi SZAMUELY [1995].

⁸ Lengyelországban 1995ben is még több mint öt és félezer céget kell társasággá alakítani (MRÓZ [1994]).

⁹ Ez - a jogosultságok szűkítésével és új intézményi finanszírozási megoldásokkal - rövid és középtávon nem jelent nettó kiadásmérséklést, *hosszabb távon* azonban gátat vet az előregedésből, a gyakori "kettős könyvelésből" és a gyógyítási tételek drágulásából fakadó költségrobbanásnak. Vö. HETÉNYI [1994] is.

¹⁰ Mint ismeretes, az ágazati tárcák mellett a Bankszövetség is a konszolidáció gyors lezárása ellenében lobbyzik (*Magyar Hírlap*, 1994. október 31.). Ez nem is meglepő, hisz a minősített hitelek állománya 1992ről 1993 végére - egyetlen év alatt -173 milliárd forintról 411,8 milliárdra nőtt a konszolidációk közepette. A Bankfelügyelet adatait idézi a Bank és Tőzsde 1994/42. száma.

¹¹ Természetesen egészen más kérdés az, ha a transzferkifizetéseken keresztül - fogyasztástámogató, jövedelempótló és struktúraőrző célokból - folyik tovább a hagyományos túlköltekezés, amit érthető módon a rendszerváltóktól sem fogadnak el inkább, mint mondjuk Olaszországtól.

¹² Az e tételt megalapozó összefüggéseket sokoldalúan igazolta budapesti előadásában STANLEY- FISCHER [1994].

¹³ E megoldás leírását és a bevezetése mellett fölhozható érveket magyarul HANKE-SCHULER [1992] cikkében lehet megtalálni.

¹⁴ Megjelentek e közkézen forgó adatnál jóval borúlátóbb komoly nemzetközi becslések, melyek 104 milliárdra teszik az orosz és 120-124 milliárdra a posztszovjet adósságállományt. Lásd Neue Züricher Zeitung, 1994. november 23.

¹⁵ Ezt a mozzanatot különösen LÁNYI KAMILLA [1994/95] nagyívű elemzése hangsúlyozza.

¹⁶ Ehhez képest a Kupa Mihály által 1991ben aláírt hároméves magyar program másfél éves életpályája kimondottan hosszúnak mondható. Érdeemes megjegyezni, hogy az IMF sehol se aratott nagy sikert effajta egyezményeivel, ami - a szervezet lényegéről kifejtettek alapján kevésbé meglepő.

¹⁷ A folyamat és a koncepció kritikai elemzését lásd MALLE [1994] és BORNSTEIN [1995].

¹⁸ A hagyományos érdekek IMF-ellenessége (és viszont) sem újnak, sem orosz sajátságának nem tekinthető, hisz minden reform az öröklött struktúrák megtörését célozza.

¹⁹ Igaz, ezért el kellett viselnie, hogy a nemfizetési stratégia atyja, Jeffrey Sachs 1989 óta legalább havonta egyszer egyegy nagy nemzetközi lapban megdorgálja a "vaskalapos" Valutaalap apparátusát e "korlátoltságáért".